

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ НАУКОВЦІВ
ДО ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ
ІНСТИТУТУ ЧЕРВОНОЇ ПРОФЕСУРИ ПРИ ВУЦКВ
УПРОДОВЖ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

Стрижак Є. М. (м. Черкаси)

В статті досліджується радянська модель поповнення викладацького складу Інституту червоної професури при ВУЦКВ у 30-ті роки минулого століття.

Ключові слова: *кадрове забезпечення, інтелігенція, репресії.*

В статье исследуется советская модель пополнения преподавательского состава Института красной профессуры при ВУЦКВ в 30-е годы прошлого века.

Ключевые слова: *кадровое обеспечение, интеллигенция, репрессии.*

The article deals with the Soviet model of additional teaching staff of Red Professorate Institute at VUCKV during 30-ies of the last century.

Key words: *peopleware, intelligence, repressions.*

Упродовж 1930-х рр. партійно-радянське керівництво України доклало значних зусиль, спрямованих на створення нової робітничо-селянської інтелігенції, в тому числі й освітньої. Спотворений і гіпертрофований «класовий підхід», покладений в основу формування цієї «нової інтелігенції», замінив систему професійно-етичних стандартів із загальноцивілізаційних на декларовані «класові».

Це й справді засвідчувало, що сформувалася якісно нова інтелігенція, яка докорінно відрізнялася від своїх попередників як характером власної діяльності, так і загальнокультурним та освітнім рівнем, а також «експрес-методами» (назагал) своєї підготовки.

Серед форм такої оперативної підготовки відданої владі інтелігенції вирізнявся (оскільки був спрямований на формування більшовицької інтелектуальної еліти) загальносоюзний проект Інституту червоної професури (ІЧП) при ЦК ВКП(б), який мав і республіканську версію – ІЧП при ВУЦКВ.

В результаті переможного для себе завершення громадянської війни більшовицька влада вкрай потребувала кваліфікованих науковців, викладачів, працівників ідеологічного та радянського апаратів, які б обслуговували потреби пануючої партії. З цією метою було засновано мережу відповідних установ: у Москві – Комуністичну академію (1918 – 1936), Комуністичний університет ім. Я. М. Свердловла (1918 – 1932), Інститут червоної професури (1921 – 1936), Російську асоціацію науково-дослідних інститутів суспільних

наук (1924 – 1930); у Харкові – Комуністичний університет ім. Артема (1922 – 1938), Український інститут марксизму-ленінізму (1922 – 1931), власний Інститут червоної професури (1932 – 1937), Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів (ВУАМЛІН) (1931 – 1936) та ін. [1].

Показово «революційною» символічною назвою – Інститут червоної професури – більшовицька адміністрація робила свідомий наголос на маркантній антитезі – протиставленні «червоних професорів» професорам звичним/нормативним, яких було оголошено «старими», «буржуазними».

Для піднесення рівня викладання в Інституті червоної професури ЦК КП(б)У неодноразово ухвалював рішення щодо поповнення викладацького складу інституту не лише працівниками апарату ЦК Компартії України чи новоспеченими «червоними професорами», але й справжніми науковцями, які мали власний авторитет у наукових колах й не потребували для його підсилення титулу «марксист» («історик-марксист», «філософ-марксист» тощо) чи принаймні партквитка у кишені.

Так, згідно із серпневим рішенням ЦК КП(б)У 1936 р. Інституту червоної професури було дозволено, наприклад, «притягти до читання окремих лекцій з історії України» Миколу Неоновича Петровського (1894 – 1951) та Олександра Петровича Оглобліна (1899 – 1992) [2, арк. 257].

До кола нечисленних «автентичних» професорів, чії лекції слухали в Інституті червоної професури, належала й Н. Ю. Мірза-Авак'янц (уроджена Дворянська; 1888 – 1940), талановита дослідниця української історії XVII ст. та революційних рухів селянства України на початку XX ст., яка у 1935 – 1938 рр. завідувала кафедрою історії України у Київському державному університеті, викладаючи там, поряд з історією України, й українську мову.

У 1935/36 навчальному році Наталія Юстівна читала в ІЧП курс лекцій з джерелознавства, а наступного року – викладала третьокурсникам історичного відділу курс історіографії [3, арк., 164; 4, 222–224].

Цілком пристойним (навіть із сучасного погляду) слід вважати й рівень викладання в ІЧП літературознавства. Так, серед професорів цього предмета був один із найкращих вітчизняних знавців українського і західноєвропейського красного письменства Олександр Іванович Білецький (1884 – 1961), майбутній академік АН УРСР (з 1939 р.) і директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (1940 – 1941, 1944 – 1961 рр.). З 1 вересня 1936 р. він був зарахований викладачем всесвітньої літератури на Літературному відділі ІЧП [5, арк. 200]. Тим самим вищезгаданим серпневим рішенням ЦК КП(б)У 1936 р. було визнано «за потрібне притягти для читання окремих лекцій т[оваришів] Тичину, Бажана» [6, 257]. Зрозуміло, що названі у партійній постанові майстри слова таки були «притягнуті» до викладання «червоним професорам».

Одним із таких професорів-літературознавців, які викладали в Інституті червоної професури у Харкові на початку 1930-х років минулого століття,

був і знаний більшовицький літературознавець і публіцист, колишній укапіст Андрій Річицький (справжні ім'я та прізвище Анатолій Андрійович Пісоцький; 1893 – 1934), на той час професор Українського інституту марксизму-ленінізму та одночасно заступник головного редактора «Української Радянської Енциклопедії» [7, 145; 8, 223].

Колишній харківський аспірант, згодом бранець сталінського ГУЛАГу та (з 1950-х рр. у США) відомий дослідник тоталітарної доби в УРСР і особливостей національної політики більшовиків, іноземний член НАН України (з 1992 р.) Григорій Костюк (1902 – 2002) так пригадував виклади А. Річицького (керівника шевченкознавчого семінару) на початку 1930-х рр.: «Це був партійний український інтелігент у кращому розумінні цього слова. Високий на зріст, гарно збудований, худощавий, з приємним, трішки продовгастим обличчям шатен, завжди бездоганно одягнений. Досконало володів українською мовою й вимагав цього від аспірантів... Він був політиком і соціологом у літературі. Тому естетичний бік Шевченкової спадщини на його семінарах залишався майже недоторканий. Умів робити дуже цікаві соціологічні узагальнення. Але зневажав плитку соціологічну демагогію. Пригадую, як на наших студійних семінарах, він, з властивим йому інтелігентним тактом, але гостро картав тих аспірантів, що не вміли заглибитись у добу і творчість Шевченка, а виїжджали на поверхових псевдореволюційних соціологічних загальниках. Шевченкова ідея свободи й народоправної української держави була центральною віссю його шевченкознавчих студій. До цього він привчав і нас, своїх аспірантів» [9, 409].

Власне й особисто мемуарист, Г. Костюк був викладачем в Інституті червоної професури у Харкові. З 1 жовтня 1931 р. його зарахували на штатну посаду доцента кафедри української літератури в Інституті кадрів ВУАМЛПН, а з жовтня 1932 р. – після відповідної трансформації й створення окремих інститутів червоної професури – він обійняв ту саму посаду доцента української літератури у щойно створеному Інституті підготовки кадрів до ІЧП [10, арк. 97, 151]. Щоправда, вже через рік – очевидно, у контексті постишевського поборювання «петлюрівської українізації» й «вичищування» «українських буржуазних націоналістів» з займаних ними посад – наказом № 4 по Інституту підготовки кадрів до ІЧП від 3 жовтня 1933 р. оголошувалося зокрема: «Доцента української літератури тов. Костюка Г. О. звільняється за скороченням годин, відведених на курс літератури, з 23 вересня 1933 р.» [11, арк. 26].

Попри існуючі в ті роки житлово-побутові проблеми з улаштуванням викладачів (ІЧП не міг надати мінімальні житлові умови), такі непоодинокими були випадки, коли керівництво ІЧП при ВУЦВК запрошувало для читання лекцій відомих спеціалістів з Москви, Ленінграда та інших міст УРСР і БРСР.

Так, наприклад, у грудні 1936 р. – січні 1937 р. у київському Інституті червоної професури відбулися виклади московських професорів

В. І. Авдієва, знаного вже на той час фахівця з історії Стародавнього Сходу, зокрема історії Давнього Єгипту, та його колеги В. Ф. Асмуса (1894 – 1975), відомого працями з історії філософії, теорії й історії логіки тощо. У тому ж 1936/37 навчальному році в ІЧП лекції з історії утворення Московської держави прочитав член-кореспондент АН БРСР С. А. Піонтковський (1891 – 1937), професор Московського університету В. К. Нікольський – курс лекцій з історії докласового суспільства, професор Одеського університету К. П. Добролюбський (1885 – 1953) виступив з лекціями з історії стародавнього світу та середніх віків. Низку змістовних фахових лекцій з історії прочитали київським «червоним професорам» професори Московського університету С. В. Бахрушин (1882 – 1950), Ю. В. Готьє (1873 – 1943), професор історії з Білорусії В. К. Щербаков та ін. [12, арк. 26–55].

Накази по особовому складу Інституту червоної професури вочевидь, як у дзеркалі, відбивали суспільно-політичну та ідеологічну атмосферу тогочасного радянського суспільства з прикметними для неї пошуками усіляких «контрреволюціонерів», «шпигунів», «дворушників» із партквитком у кишені чи принаймні осіб із сумнівним, з погляду більшовицької ортодоксії, минулим. За цих обставин шлях від упривілейованого становища «червоного професора» до статусу суспільного маргінала, табуйованого пропагандистським апаратом і суспільною думкою, чи навіть в'язня максимально скорочувався.

Лаконічні рядки у наказах по ІЧП засвідчують стрімку й неfortunну зміну соціального статусу багатьох викладачів і слухачів цього елітного навчального закладу, а саме: «Епеля – слухача III-го курсу відділу Радбуду – виключити зі складу слухачів ІЧП, як виключеного з партії за троцькізм – з 1.Х. 1936 р.» (наказ № 52/182 від 1 жовтня 1936 р.); «Лейбмана Я., виключеного з партії, як активного контрреволюціонера – ворога народу, виключити зі списку викладачів ІЧП» (№ 55/185 від 15 жовтня 1936 р.); «Ермолова – викладача з історії нового часу на III курсі Історичного відділу – виключити зі складу викладачів ІЧП, як ворога народу, з 17.Х.36 р.» (№ 57/187 від 20 жовтня 1936 р.); «Ашрафяна – керівника кафедри Радбуду та Права та викладача з Ленінізму – зняти з керівництва кафедрою та виключити зі складу викладачів ІЧП як заарештованого... [13, арк. 167, 175, 200, 205].

Отже, в атмосфері сталінських репресій 1930-х років ХХ століття керівний, професорсько-викладацький і «рядовий» – слухацький склад Інституту червоної професури при ВУЦВК зазнавав перманентних втрат. Так, наприклад, у перебігу сфабрикованої ГПУ УСРР 1932 – 1934 рр. «справи» так званої «Української військової організації» були ув'язнені й згодом загинули керівники галузевих (до об'єднання) Інститутів червоної професури та їхні професори П. І. Демчук, В. К. Онишкевич, В. І. Романишин, М. М. Романюк, О. Г. Сарван, М. Т. Чехович, М. В. Чичкевич, страчений 1934 р. вищезгаданий професор-літературознавець А. Річицький та ін. ... [14, 169–184; 15, 332–432].

ЛІТЕРАТУРА

1. Комаренко Н. В. Установи історичної науки в Українській РСР (1917 – 1937 рр.). – К., 1973.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 7, спр. 443.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1267, оп. 1, спр. 127.
4. Верба І. Мірза-Авак'янц Наталія Юстинівна // Українські історики ХХ ст.: Біобібліографічний довідник / Сер. «Українські історики». – К.; Л.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – Вип. 2, Ч. 1.
5. ЦДАВО України, ф. 1267, оп. 2, спр. 42.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 443.
7. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біогр. довідник. – К., 1998.
8. Рубльов О., Фельбаба М. Долі співробітників «УРЕ» на тлі репресивної політики 30-х років // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 220–229.
9. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади. – Едмонтон, 1987. – Кн. 1.
10. ЦДАВО України, ф. 1267, оп. 2, спр. 3.
11. ЦДАВО України, ф. 1267, оп. 2, спр. 3.
12. ЦДАВО України, ф. 1267, оп. 1, спр. 63.
13. ЦДАВО України, ф. 1267, оп. 2, спр. 42.
14. Рубльов О. С. Репресивний режим в Україні, 1930-ті роки: справа «Української військової організації» // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – К., 1999. – Вип. 9. – С. 169–184.
15. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914 – 1939). – К., 2004. – С. 332–432.